

Nafasi ya Kiswahili katika Mandhari-Lugha: Uchambuzi Kifani wa Mabango ya Matangazo ya Makampuni ya Mawasilino ya Simu

Gervas A. Kawonga
Chuo Kikuu cha Dar es Salaam

Ikisiri

Tafiti zimeonesha kuwa kimatumzi, Kiswahili kinachukua nafasi ya pili katika maeneo ya umma ambayo katika makala haya hujulikana kama mandhari-lugha. Makala haya yametokana na utafiti wa uwandani uliofanyika katika Jiji la Mbeya nchini Tanzania mwaka 2018. Jumla ya mabango ya matangazo 156 ya makampuni ya mawasiliano ya simu yalikusanywa na kufanyiwa uchambuzi. Mabango ya matangazo ya makampuni ya mawasiliano ya simu yaliteuliwa kutokana na nafasi yake katika kutumia na kueneza lugha kwa haraka katika nyakati hizi za teknolojia ya mawasiliano. Uchambuzi ulifanyika kwa kutumia zanatepe ya Programu Tarakilishi ya Takwimu (PTT) katika kuinisha mipangilio ya lugha, mtawanyiko wa idadi ya maneno na ukubwa wa maandishi. Aidha, data za mahojiano na watumiaji wa simu na na baadhi ya mamlaka za serikali zimetumika kushadadia data za mabango ya matangazo. Kwa kutumia nadharia ya Ubeberu wa Kiisimu, matokeo yanaonesha kwamba Kiswahili kinajitokeza katika nafasi ya kwanza katika mandhari-lugha ya Jiji la Mbeya kwa vigezo vya mpangilio, idadi ya maneno na ukubwa wa maandishi. Matokeo haya yanatofautiana na tafiti zilizo nyingi ambazo hazikuzingatia idadi ya maneno wala ukubwa wa maandishi kama vipengele muhimu vya kueleza nafasi ya lugha katika mandhari-lugha. Vilevile, majina ya pekee katika uchambuzi yaliainishwa katika nafasi yake kwa sababu katika baadhi ya tafiti tangulizi majina ya pekee yamekuwa yakiathiri nafasi ya lugha na hali halisi ya wingilugha katika ikolojia. Pendekezo la makala haya ni kwamba tafiti zingine zifanyike katika mandhari-lugha ili kubainisha sababu za mandhari-lugha nchini Tanzania kutawaliwa na uwililugha suala ambalo linatishia wingilugha na uanwailugha.

Maneno Muhimu: Mandhari-lugha, Kiswahili, Makampuni ya simu, Jiji la Mbeya

Utangulizi

Jamii mbalimbali duniani zimekuwa zikitumia maandishi katika maeneo ya umma kwa madhumuni ya mawasiliano tangu enzi za ujima. Kwa mujibu wa Pavlenko na Mullen (2015) matumizi ya lugha ya maandishi katika maeneo ya

umma sio ya karibuni bali yanaweza kuhusishwa na tafiti zinazohusu malikale. Coulmas (2009) anaeleza kuwa mandhari-lugha ilianza kutumika mapema sanjari na nyakati za kuinukia kwa uwakilishi wa lugha kimaandishi. Hakuna ushahidi wa lini maandishi yaligunduliwa kama wanavyoeleza Dobrovolsky na O'Grady (1996). Kuinukia kwake kunahusishwa na michoro ya kale ya mapangoni na kwenye miamba iliyogunduliwa katika maeneo mbalimbali ya dunia kama vile Ulaya, Afrika na Amerika katika miaka 12,000 iliyopita au mapema kabla ya miaka hiyo. Michoro hiyo ya kale inaweza kuainishwa katika makundi mawili. Kundi la kwanza ni ile michoro ya mawasiliano ya kiisimu na kundi la pili ni michoro iliyochorwa kwa malengo ya ujumi wa kisanaa pekee (Dobrovolsky & O'Grady (1996). Michoro iliyokuwa na dhima ya mawasiliano ya kiisimu ndiyo inayohusishwa na dhana ya matumizi ya lugha katika maeneo ya umma ambayo katika makala haya inajulikana kama mandhari-lugha. Istilahi ya mandhari-lugha ilibuniwa na kueleweka yapata miongo minne iliyopita. Pavlenko na Mullen (2015) wanaeleza kwamba ingawa mandhari-lugha inaonekana kuwa ni dhana ya karibuni, uchunguzi wa epigrafia na grafiti ulikuwepo kuanzia karne nyingi zilizopita na dhana hizo zina uhusiano wa karibu na kile kinachochunguzwa katika mandhari-lugha katika zama hizi.

Baada ya michoro hiyo ya kale, dhana ya mandhari-lugha ilihusishwa na mgogoro wa kiisimu wa nchini Ubelgiji (Landry na Bourhis, 1997). Mgogoro huo baina ya jamii ya wazungumzaji wa Kifaransa kwa upande wa kusini na wazungumzaji wa Kidachi kwa upande wa kaskazini ulitokana na madai ya kila jamii kutaka utambulisho wake wa kiisimu. Kwa hiyo, mgogoro ulitatuwa kwa kuweka mipaka ya kiisimu kwa kutumia mabango yaliyoashiria bayana kuwepo kwa jamii mbili tofauti kijiografia zenye lugha na utamaduni tofauti. Lengo la kufanya hivyo lilikuwa ni kutimiza matakwa ya kila jamii, ya kudumisha utambulisho wake wa kiisimu na kiutamaduni. Katika jiji kubwa kama vile Brussels ambako ilikuwa ni vigumu kuweka mipaka ya kiisimu, hayo yalitambuliwa rasmi kuwa ni maeneo ya uwililugha.

Kutokana na kisa hicho cha Ubelgiji ndipo dhana ya mandhari-lugha ilibuniwa ili kufasili matumizi ya lugha ya maandishi katika maeneo ya umma. Licha ya dhana ya mandhari-lugha kueleweka na tafiti zake kuanza kufanyika mapema, Rosenbaum na wenzake (1977) ndio wanaodaiwa kuwa wa kwanza kufanya utafiti wa mandhari-lugha. Hata hivyo, dhana hiyo haikupata fasili iliyo wazi na haikuwekewa misingi ya kinadharia kama taaluma hadi Landry na Bourhis (1997) walipochapisha kazi yao muhimu kuhusu mandhari-lugha. Katika kazi hiyo, walitoa fasili pana ya mandhari-lugha na kuweka misingi ya kinadharia kuhusu tafiti za mandhari-lugha. Makala haya yanafafanua dhana ya mandhari-lugha na kuonesha nafasi ya lugha ya Kiswahili katika mandhari-lugha ya Jiji la Mbeya, nchini Tanzania kwa kutumia data za mabango ya matangazo ya makampuni ya mawasiliano ya simu.

Dhana ya Mandhari-Lugha

Mandhari-lugha inafasiliwa kuwa ni lugha ya maandishi ya alama za barabarani, majina ya mitaa, majina ya mahali, alama za maduka, alama za majengo ya serikali, vibao vya biashara, maandishi katika kuta za majengo, majina ya bidhaa na mabango ya matangazo ambayo huungana kwa pamoja kuunda mandhari-lugha ya eneo husika katika miji, wilaya, mikoa, majiji na maeneo mengine. Wataalamu wengi (Gorter, 2006, 2013; Backhaus, 2007; Shohamy & Gorter, 2009; Blommaert, 2013) wanaelekea kukubaliana na fasili hiyo ya Landry na Bourhis (1997) licha ya tofauti ndogondogo za msisitizo na mielekeo ya kinadharia. Akionesha kukubaliana na fasili hiyo, Gorter (2006) anaeleza kuwa mandhari-lugha ni matini yoyote inayoonekana hadharani kwa lengo maalumu na kila mtu anaweza kuiona bila kizuizi chochote. Maana ya matini hapa imetumika sawa na fasili ya Massamba (2016) kuwa ni maelezo ya kitu yaliyoandikwa au kunukuliwa na yaliyokusudiwa kutumiwa kwa madhumuni maalumu. Kwa hiyo, utafiti wa mandhari-lugha unahusu lugha ya maandishi katika maeneo ya umma. Maeneo ya umma yanaweza kuwa nje au ndani lakini yasiyo na masharti kwa mtu yeyote kusoma maandishi yaliyopo. Maeneo hayo ni kama vile pembezoni mwa barabara, vituo vya magari ya abiria, stesheni ya gari moshi, viwanja vya ndege, bandarini, masoko ya bidhaa, madukani na kumbi za starehe.

Fasili za mandhari-lugha za karibuni ikiwa ni pamoja na za Burdick (2012), Barni na Bagna (2016) na Waksman na Shohamy (2016) zinaeleza umuhimu wa kuzingatia hali isiyo ya kudumu ya mandhari-lugha na hivyo kuhusisha mabango yanayotumiwa katika matukio ya muda mfupi kama vile maandamano ya kudai haki au kueleza hisia za furaha au huzuni kwa watawala. Pamoja na msisitizo huo, bado fasili yao inatokana na msingi wa fasili ya Landry na Bourhis (1997) inayosisitiza matumizi ya lugha ya maandishi katika maeneo ya umma.

Hata hivyo, maelezo ya wanazuoni wengine (Barni & Bagna, 2016; Waksman & Shohamy, 2016) yanadai kuwa mandhari-lugha inaweza kukumbwa na mabadiliko. Suala hilo lina ukweli kwa sababu wakati ni *kigeu* muhimu katika michakato ya uundwaji wa mandhari-lugha hali inayoweza kudhihirika kisinkronia na kidaikronia.

Blommaert (2013) anaeleza kwamba mkabala wa kihistoria unaweza kusaidia kueleza mabadiliko yaliyotokea katika mandhari-lugha miaka mingi iliyopita. Pavlenko na Mullen (2015) wanakubaliana na mtazamo huo na kuisitiza umuhimu wa tafiti za kidaikronia kwa sababu mtagusano wa kihistoria una nafasi kubwa katika kufasili maana. Burdick (2012) anakubaliana kimsingi na fasili ya mandhari-lugha inayotolewa na Landry na Bourhis (1997) lakini yeye anaongezea umuhimu wa kuzingatia mandhari-lugha jongevu inayodhihirika kwenye vyombo vya usafiri na mavazi badala ya kujifunga kwenye mandhari-lugha tuli na ya kudumu. Hata hivyo, wakati pendekezo la Burdick (2012) lina nafasi kubwa ya kuungwa mkono, makala haya yamejibana kwenye fasili ya

msingi ya mandhari-lugha tuli iliyotolewa na waasisi wa uga huu wa kitaaluma na kuungwa mkono na wanazuoni walio wengi.

Mandhari-lugha ni taaluma mtambuka, yaani inavuka mawanda ya isimu na kuhusisha masuala mapana ya jamii kama vile elimu, sosholojia, siasa, mawasiliano katika maeneo ya umma, ujifunzaji wa lugha ya pili, tafsiri, ishara, sera ya lugha, uchumi na taaluma za upangaji wa miji (Backhaus, 2007; Shohamy & Gorter, 2009). Msisitizo wa Blommaert (2013) ni kuwa sifa mtambuka ya mandhari-lugha ndiyo inayoifanya taaluma hiyo kuwa na uwezo wa juu zaidi kiufafanuzi na kiuchambuzi kupita ukomo uliokuwa umefikiwa na taaluma ya jumla ya isimujamii. Kwa mtazamo wa Blommaert (2013) eneo lolote la kijiografia pia ni eneo la kiutamaduni, kijamii na kisiasa. Uchangamani huo wa umiliki wa eneo la umma ndiyo sifa inayoweza au kukwamisha mchakato wa uundwaji wa ruwaza mahususi za mwenendo wa jamii kuhusu masuala mbalimbali ikiwa ni pamoja na uchaguzi na/au upangiliaji wa lugha katika maeneo ya umma. Makala haya yanaonesha jinsi ambavyo lugha hudhihirika kwenye mandhari-lugha ikiwa ni mwangwi wa nguvu zinazofungamanishwa kwayo. Nguvu za ubeberu unaoiweka lugha kwenye kitovu cha harakati zake za kujiimarisha katika vipengele vingine kama vile uchumi, siasa na utamaduni, zina nafasi kubwa ya kuamua lugha gani ichaguliwe na kutumika zaidi kuliko nyingine.

Muktadha wa Kiisimujamii na Mkabala wa Kinadharia

Utafiti huu umefanyika katika Jiji la Mbeya nchini Tanzania. Jiji la Mbeya ni miongoni mwa majiji sita (6) ya Tanzania. Majiji mengine ni Arusha, Dar es Salaam, Dodoma, Mwanza na Tanga. Utafiti huu umefanyika katika muktadha wenye lugha za kigeni na lugha za kijamii zenye nguvu tofauti kiuchumi, kisiasa, kiutamaduni na kiitikadi. Ricento (2009) akiwa na mtazamo sawa na wa nadharia ya Ubeberu wa Kiisimu, anahoji ni kwa namna gani lugha za wakoloni waliopita na wa sasa zinakuzwa na kuendelezwa kwenye makoloni yao kupitia michakato ya kisiasa, kiuchumi na kiutamaduni kwa ukandamizaji na unyonyaji huku kukiwa na athari mbaya kwa lugha za jamii. Kwa mujibu wa Yang (2014) wakala wa uundaji na ubadilikaji wa mandhari-lugha hufungamana na michakato inayoendelea katika jamii nzima kama vile utungaji wa sera ya lugha na uteuzi wa lugha kimkakati katika maeneo ambayo lugha zaidi ya moja zinashindania dhima ya kutumika na kuonekana. Yang (2014) anaiona mandhari-lugha kuwa ni taaluma ambayo imekitwa kwenye maisha ya jumla ya jamii na zao la harakati pana ya mifumo ya jumla ya maisha kuanzia uchumi hadi mfumo mzima wa utamaduni. Huu ni mtazamo sawa na ule ulioelezwa na baadhi ya wanazuoni (Backhaus, 2007; Shohamy & Gorter, 2009) kuwa ni taaluma mtambuka.

Haugen (1972) anazungumzia dhana ya ikolojia ya lugha akiwa na maana ya mazingira ya ndani na nje yanayoathiri uteuzi, matumizi, upangiliaji na hadhi ya

lugha katika jamii. Lugha ni msingi wa uendeshaji wa harakati za kubuni na kuendeleza amali katika jamii, ikiwa ni pamoja na biashara za kimataifa kama ilivyo huduma za mawasiliano ya simu. Lugha huteuliwa kuwa mtaji kwa lengo la kupata faida katika harakati za kiuchumi. Kwa hiyo, lugha ni bidhaa katika mandhari-lugha ambapo kuteuliwa na kutumika kwake kunaathiriwa na matarajio ya kiuchumi ya watumiaji wake. Blommaert (2013) anasisitiza kwamba eneo la kijiografia ambako mandhari-lugha inaundwa ni eneo la ushindani wa nguvu za makundi mbalimbali yanayoweza kuwakilishwa kiisimu. Kwa mtazamo huu, mwonekano wa mandhari-lugha ni mwangwi wa ushindani wa nguvu za makundi yanayotumia lugha tofauti katika jitihada za kujibainisha na kujidhihirisha kwake. Hii ina maana kuwa jamii ambayo lugha yake haionekani hadharani ni jamii isiyo na nguvu za kuhimili ushindani katika jamii za wingilugha katika muktadha wa kiisimujamii. Akizungumzia nguvu zilizobadili mifumo ya mahusiano na upangiliaji wa lugha katika jamii nyingi za dunia, Blommaert (2013) anaeleza kuwa mawasiliano ya mtandaoni na simu za mkononi yametoa mchango mkubwa. Kwa kuzingatia nguvu ya huduma ya mawasiliano ya makampuni ya mawasiliano ya simu, makala haya, yanabainisha nafasi ya lugha ya Kiswahili kwa kuchunguza ruwaza za matumizi ya lugha katika mandhari-lugha ya Jiji la Mbeya.

Tafiti za mandhari-lugha sawa na tafiti za isimujamii kwa ujumla, hupewa uzito kwenye maeneo ya wingilugha (Gorter, 2006) kwa sababu ya changamoto zitokanazo na uzungumzaji na upangaji lugha. Wardhaugh (2006) anasisitiza kwamba wazungumzaji wa lugha kila wanapowasiliana huchagua msimbo mmoja miongoni mwa mingi wa kutumia katika muktadha mahususi. Hali hiyo ni changamani zaidi katika maeneo yenye mikusanyiko mikubwa inayohusisha watu wenye usuli tofauti wa kiisimu. Maelezo ya Skutnabb-Kangas (2002) ni kwamba dunia nzima imetawaliwa na wingilugha. Bara la Ulaya linatajwa kuwa lina lugha chache zipatazo 275. Hata hivyo, idadi hiyo ni ya makisio kutokana na ugumu wa kubainisha lugha na lahaja. Tafiti za mandhari-lugha kwa mujibu wa Coulmas (2009) kwa kiasi kikubwa zimefanyika kwenye miji mikubwa kama vile Lagos, Jerusalem, Paris, Dakar na Tokyo. Blommaert (2013) anasisitiza kwamba tafiti za mandhari-lugha ni nadra kufanyika pembezoni mwa miji mikubwa au vijijini. Hii ni kwa sababu miji ina fursa kubwa zaidi ya kukusanya watu wenye usuli tofauti wa kiisimu na hivyo kuzua changamoto za matumizi na upangaji wa lugha. Hata hivyo, hii haina maana kuwa tafiti za mandhari-lugha haziwezi kufanyika vijijini na kwenye miji midogo au katika jamii inayotumia lugha moja. Suala linaloelezwa hapa ni kwamba mandhari-lugha inapohusishwa na dhana ya wingilugha, maeneo ya miji mikubwa yana nafasi kubwa zaidi ya kuonesha hali hiyo kuliko vijijini kwa sababu ya mikusanyiko ya watu wenye usuli tofautitofauti wa kiisimu. Data za makala haya zimetokana na utafiti

uliofanyika katika Jiji la Mbeya nchini Tanzania ambamo kuna jamii zenye usuli tofauti kiisimu.

Makala haya yanaongozwa na Nadharia ya Ubeberu wa Kiisimu ili kubaini nafasi ya lugha ya Kiswahili katika mandhari-lugha ambayo ni eneo la ushindani wa nguvu za matabaka mbalimbali. Phillipson (1992) aliasisi Nadharia ya Ubeberu wa Kiisimu ili kueleza uhusiano usio wa usawa baina ya lugha za kitovuni na lugha za pembezoni. Jambo linalohojiwa na Phillipson (1992) ni kwamba ni kwa kiasi gani lugha ya Kiingereza inaweza kugawana nafasi na lugha za jamii za pembezoni huku kukiwa na itikadi kuwa wingilugha ni kikwazo cha kufikia ustawi duniani miongoni mwa makundi ya jamii yanayonufaika na lugha ya Kiingereza. Msisitizo wa Phillipson (2003) ni kwamba katika jamii kuna vipengele vya kimfumo na kiitikadi vinavyojenga uhusiano usio wa usawa baina ya makundi mbalimbali yanayobainishwa kwa misingi ya kiisimu. Kwa kutumia msingi mmojawapo wa nadharia hii kwamba kuna mfungamano wa ubeberu wa kiisimu na shughuli za kiuchumi za kibeberu, makala haya yanaonesha jinsi shughuli za kiuchumi za makampuni ya mawasiliano ya simu zinavyoweza kutumia lugha za pembezoni kwa maslahi yake ya kiuchumi hivyo kubadili kaida kwamba kila wakati Kiingereza hutangulia lugha za jamii kimatumizi.

Nafasi ya Kiswahili katika Mandhari-lugha ya Jiji la Mbeya

Makala haya yanatumia data ya mabango ya matangazo 156 ya makampuni ya mawasiliano ya simu yaliyokusanywa katika Jiji la Mbeya kubainisha nafasi ya Kiswahili katika mandhari-lugha ya jiji hilo. Vigezo vitatu vya kiruwaza ambavyo ni mpangilio wa lugha, ukubwa wa maandishi na idadi ya maneno vimetumika kubainisha nafasi ya Kiswahili. Baadhi ya watafiti kama vile DesLos Reyers (2015) A-Naimat (2018) na Lusekelo na Alphonce (2018) wanakubaliana kuwa hivyo ni baadhi ya vipengele vyenye nguvu zaidi katika kuashiria lugha inayopewa kipaumbele cha kwanza kimatumizi katika mandhari-lugha. Katika sehemu zinazofuata nafasi ya Kiswahili inabainishwa kwa kutumia vigezo hivyo vitatu na kufafanua maana ya kuwa na nafasi hiyo kiisimujamii na kwa misingi ya nadharia ya ubeberu wa kiisimu.

Nafasi ya Kiswahili kwa Kigezo cha Mpangilio wa Lugha

Mpangilio wa lugha katika mandhari-lugha unatazamwa kisafu. Kuna safuwima na safumlalo zinazotumika kuainisha mpangilio wa lugha katika mabango ya matangazo. DeLos Reyers (2015) anafafanua kwamba safuwima zinachunguza mpangilio wa lugha kuanzia juu kwenda chini wakati safumlalo zinachunguza mpangilio wa lugha kuanzia kushoto kwenda kulia. Kwa mujibu wa Scollon na Scollon (2003) msimbo unaopewa umuhimu wa kwanza hujitokeza juu katika safuwima wakati msimbo wa pembezoni hujitokeza chini. Aidha, msimbo unaopewa umuhimu hutokea kushoto katika safumlalo wakati msimbo wa pembezoni hujitokeza kulia. Lugha inayojitokeza katika nafasi ya kwanza juu

kwenye safuwima inakuwa na nafasi ya kwanza ya kuonekana katika mandhari-lugha na kiashiria kwamba inapewa umuhimu katika matumizi. Vivyo hivyo, kwa lugha inayojitokeza ya kwanza kushoto katika safumlalo. Wanaisimu hao wanakubaliana kwamba ikiwa lugha moja inajitokeza kwenye bango peke yake katika ikolojia ya wingilugha, basi lugha hiyo kiisimujamii inachukuliwa kuwa katika nafasi ya kwanza na ndiyo inayopewa kipaumbele katika matumizi.

Uchambuzi wa data kuhusu lugha zinazotumika katika mandhari-lugha ya Jiji la Mbeya unaonesha kuna lugha mbili zinazotumika ambazo ni Kiswahili na Kiingereza. Kwa kuzingatia kanuni ya usampulishaji wa mabango ya matangazo katika wingilugha, lugha mbili zinaunda mipangilio minne tofautitofauti ambayo ni Kiswahili pekee, Kiingereza pekee, Kiswahili-Kiingereza na Kiingereza-Kiswahili. Uchambuzi wa data ambao umefanyika unaonesha kwamba mpangilio wa Kiswahili pekee unajitokeza kwa 54.5%, mpangilio wa Kiingereza pekee unajitokeza kwa 10.9%. Mipangilio hiyo miwili inatofautiana kwa kiasi cha 43.6% Kiswahili kikiwa kinaongoza katika mabango ya matangazo yaliyochunguzwa. Pia, katika mpangilio wa Kiingereza-Kiswahili, kuna 17.9% wakati katika mpangilio wa Kiswahili-Kiingereza kuna 16.7%. Kwa hiyo katika mipangilio ya lugha mbili kwenye mabango ya matangazo kuna tofauti ya 1.2%, Kiingereza kikiwa kinaongoza. Hata hivyo, kwa kuwa tofauti baina ya Kiswahili na Kiingereza katika mabango ya lugha moja ni kubwa (kwa 43.6%) ni mantiki kuchukulia kwamba Kiswahili kinatumika zaidi kuliko Kiingereza. Kutokana na mantiki hiyo tunafikia hitimisho dogo kwamba Kiswahili kipo katika nafasi ya kwanza kimatumizi katika mandhari-lugha ya Jiji la Mbeya.

Kiisimujamii lugha zinachukua nafasi zake kwa mpangilio kulingana na mahusiano ya kiutawala na tofauti ya nguvu za kiuchumi, kiitikadi na/au kimamlaka za wazungumzaji wake. Katika Nadharia ya Ubeberu wa Kiisimu, lugha inayotawala ni ile yenye nguvu za kiuchumi na kiitikadi, zinazofungamana na tabaka la watumiaji wake. Hata hivyo, kwa kuwa bado kuna vigezo vingine vinavyoendelea kuchunguzwa, katika hatua hii ni mapema kutoa hitimisho la jumla kuhusu nafasi ya lugha ya Kiswahili. Kiisimujamii matokeo hayo yanaakisi hali ilivyo nchini Tanzania ambamo wazungumzaji wa Kiswahili ni wengi kuliko wazungumzaji wa lugha ya Kiingereza. Kwa kuongozwa na Nadharia ya Ubeberu wa Kiisimu matokeo hayo yanaonesha ustahimilivu wa Kiswahili dhidi ya lugha ya Kiingereza. Ustahimilivu huu wa Kiswahili ndio unaotofautisha matokeo haya na matokeo ya tafiti zilizotangulia ambazo zimekuwa zikionesha kuwa mara zote Kiingereza huchukua nafasi ya kwanza. Yang (2014) anasisitiza kwamba Kiingereza kinatawala katika mandhari-lugha kwenye mabango ya matangazo ya sekta binafsi kutokana na kubadilika kwa wakala wa mabadiliko ya mandhari-lugha. Mtazamo wake ni kwamba mabadiliko katika itikadi za kiuchumi na kisiasa kutoka ujamaa hadi uliberali ni kichocheo muhimu kilichoukilia

Kiingereza kuimarika zaidi katika mandhari-lugha ya sekta binafsi nchini Tanzania.

Matokeo ya makala haya yanaonesha hali tofauti katika mabango ya matangazo ya makampuni ya mawasiliano ya simu. Mabadiliko ya uhusiano wa lugha yanaonesha kuimarika kwa lugha ya Kiswahili katika mandhari-lugha ambamo aidi ya 91% ni mabango ya makampuni binafsi. Mantiki ni kwamba katika muktadha wa Tanzania makampuni ya mawasiliano ya simu yanatumia Kiswahili katika nafasi ya kwanza na Kiingereza pale inapobidi. Mantiki hii inapata mashiko kutokana na maelezo ya Phillipson (2003) kwamba makampuni mengi ya Ulaya yanatambua kuwa umilisi wa lugha tofauti na Kiingereza ni muhimu kwa ajili ya mafanikio ya kibiashara nje ya mipaka yake. Phillipson anasisitiza kwamba kampuni ambayo haiwezi kuendesha shughuli zake kwa lugha ya kigeni ni vigumu kufanikisha mikakati yake katika mataifa mengine. Kupitwa kwa lugha ya Kiingereza kimatumizi katika mandhari-lugha ya Jiji la Mbeya nchini Tanzania, ni matokeo ya kukua kwa mvutano katika mahusiano ya lugha hizo kwenye ikolojia isiyo na misingi ya usawa.

Matokeo ya Kiingereza kutanguliwa na lugha ya Taifa katika mandhari-lugha imebainishwa pia na Gorter (2007) na Lay (2015) katika miji ya nchi za Italia na Bosnia mtawalia. Katika nchi hizo Kiingereza kilibainishwa katika nafasi ya pili nyuma ya Kiitaliano na Kibosnia kwa mfuatano huo. Nchini Tanzania nafasi ya Kiswahili kuwa juu imechagizwa na makampuni ya kibeberu ambayo huitumia kama nyenzo muhimu katika kufanikisha maslahi yake ya kiuchumi. Kiswahili kuwa katika nafasi ya kwanza kimatumizi inaweza kuchukuliwa kuwa ni sadfa kwa sababu haielekei kuwa ni mkakati wa mamlaka za nchi katika kukifanya kitumike zaidi katika mandhari-lugha. Tunasema hivyo kwa sababu Kiswahili hakitumiki katika baadhi ya maeneo ambayo ni kichocheo cha kimkakati katika kuimarisha lugha. Eneo hilo linaelezwa na Skutnabb-Kangas (2000) kuwa ni kutumika kufundishia katika mfumo wa elimu. Kiswahili kinatumika kufundishia ngazi za chini za elimu nchini Tanzania na kunasibishwa na elimu duni. Hali hii ni tofauti na ilivyo nchini Italia kama anavyoeleza DalNegro (2009) kwamba matumizi ya uwililugha nchini humo ni matokeo ya sera rasmi ya lugha ya nchi ya Italia.

Suala la matumizi ya lugha katika mandhari-lugha nchini Tanzania linaelekea kuamuriwa na makampuni ya kibiashara. Phillipson (2003) anasisitiza kwamba suala la sera ya lugha na matumizi kwa ujumla haliwezi kuachwa liamuriwe na nguvu za soko bali kila nchi inawajibika kwa sera yake ya lugha. Maelezo haya yana maana kuwa mamlaka za nchi zina nafasi kubwa ya kuamua lugha ipi itakuwa ya kwanza kimatumizi katika mandhari-lugha licha ya kuwapo kwa wakala wa aina mbalimbali wanaoshiriki katika uundaji wa mandhari-lugha. Kwa kawaida, matarajio ya kiisimujamii ni kwamba lugha inayotumiwa na watu wengi ndiyo inayopaswa kupewa nafasi ya kwanza katika mpangilio wa lugha kwenye

miktadha mbalimbali ya matumizi ikiwa ni pamoja na mandhari-lugha kama inavyojitokeza katika makala haya na kuungwa mkono na utafiti wa Gorter (2007) nchini Italia. Hata hivyo, athari za ubeberu wa kiisimu zinaweza kubadili uhalisia na matakwa ya kiisimujamii, hivyo kusababisha tofauti baina ya sera ya lugha na matumizi halisi ya lugha. Sehemu inayofuata inahusu udhihirikaji wa nafasi ya lugha ya Kiswahili kwa kigezo cha ukubwa wa maandishi.

Nafasi ya Kiswahili kwa Kigezo cha Ukubwa wa Maandishi

Ukubwa wa maandishi ni kigezo kimojawapo cha kiruwaza kinachobainisha nafasi ya lugha katika mandhari-lugha. Maandishi ya kwenye mabango ya matangazo ya makampuni ya mawasiliano ya simu yanatofautiana kwa ukubwa.

Ukubwa wa maandishi unaweza kupimwa kwa usahihi zaidi kwa kutumia vifaa vya kielektroniki kama vile kompyuta wakati matini ikiwa katika nakala tepe. Matini inapokuwa katika nakala mango ni vigumu kuchunguzwa kwa kompyuta ili kubaini kwa usahihi ukubwa wa maandishi yake. Hata hivyo, uamuzi wa kuchunguza kwa macho ya kawaida umetumika kwa uhakikifu kuamua ukubwa wa maandishi katika mabango ya matangazo. Lugha inayoandikwa kwa maandishi makubwa inaonekana haraka na kwa urahisi kuliko inayoandikwa kwa maandishi madogo. Lugha inayotawala mara nyingi huandikwa kwa maandishi makubwa zaidi kuliko lugha inayotawaliwa. Kwa mfano katika picha ifuatayo lugha ya Kiswahili inaonekana zaidi kuliko Kiingereza:

Urahisi wa lugha kuonekana unaathiri mielekeo ya wanajamii kuhusu nafasi ya lugha husika kiutezi na kimatumizi katika mandhari-lugha na maeneo mengine. Uchambuzi wa data kuhusu ruwaza za lugha kwa kigezo cha ukubwa wa maandishi unaonesha kuwa katika mabango ya matangazo ya lugha mbili, Kiswahili kinaongoza kwa kuandikwa kwa maandishi makubwa kwa 26.3%. Kiingereza kinajitokeza kuwa na maandishi makubwa kwa 6.5%. Hivyo, Kiswahili kinajitokeza katika nafasi ya kwanza kwa kigezo cha ukubwa wa maandishi katika mandhari-lugha ya Jiji la Mbeya nchini Tanzania.

Kwa mujibu wa nadharia iliyoongoza uchambuzi wa data katika makala haya, yaani Nadharia ya Ubeberu wa Kiisimu, lugha inayotumiwa na watu wengi zaidi inatarajiwa kuandikwa kwa maandishi makubwa kuliko nyingine kwa sababu inafungamana na tabaka la watumiaji wenye nguvu za kuamua hatima ya lugha husika. Kwa mujibu wa Phillipson (2006) nafasi ya lugha inategemea uamuzi mzuri au mbaya unaofanywa na tabaka lenye nguvu dhidi ya lugha husika. Uamuzi wowote kuhusu lugha unafanywa na tabaka lenye nguvu ya aina moja au nyingine miongoni mwa nguvu za kiuchumi, kisiasa na kitiikadi. Kiswahili kinapolinganishwa na Kiingereza hakielekei kufungamana na tabaka lenye nguvu zaidi kuliko Kiingereza. Kwa hiyo, ni mantiki kufikiria kwamba kuna vichocheo tofauti vya ustahimilivu wa Kiswahili katika mandhari-lugha.

Kiisimujamii, maandishi makubwa yanaitazamisha jamii kuwa lugha inayoonekana mbele yao ni bora na muhimu zaidi kuliko lugha zingine kimatumizi. Hali hii inazijengea baadhi ya lugha uhalali wa nguvu za kiutawala dhidi ya lugha zingine katika mandhari-lugha. Matumizi ya baadhi ya lugha kwa gharama ya uhai wa lugha zingine ni suala linalokosolewa na Nadharia ya Ubeberu wa Kiisimu. Phillipson (2006) anasisitiza kwamba jamiilugha zote zina haki ya kudumisha urithi wake wa kiisimu na kiutamaduni. Watumiaji wa simu walionesha ufahamu kiasi kuhusu ukubwa wa maandishi katika mandhari-lugha. Kwao, ukubwa wa maandishi ni jambo linalowapita mara nyingi nje ya urazini wao kwa sababu wanachojali ni ujumbe. Mtoa taarifa mmojawapo mwenye lakabu ya Kimnana, alipohojiwa kuhusu ukubwa wa maandishi kwenye mabango ya matangazo alikuwa na haya ya kusema kuhusu tofauti za ukubwa wa maandishi katika mandhari-lugha:

...maandishi kuwa tofauti sijui sana. Kuna wakati niliwahi kuona maandishi makubwa kwenye bango kubwa na mengine madogo. Sema watu hatujipi muda kuchunguza ni lugha gani imeandikwaje lakini ni kweli maandishi yanatofautiana ila tu siwezi kujua sana ni lugha gani mimi ndio maelezo yangu ni hayo sijui kama niko sawa...

Kuna ukweli kwamba si kila mtu anaweza kujiuliza maswali juu ya ukubwa wa maandishi na sifa zingine katika mabango ya matangazo. Kwa mujibu wa Gorter (2007) binadamu amezungukwa na mandhari-lugha kila mahali lakini ni mara chache huwa anatalia maanani kuhusu matini anazoziona.

Kutokuyatilia maanani inaweza kuwa ni sababu mojawapo inayosababisha tofauti za maoni baina ya kundi la watumiaji wa simu na kundi la maafisa masoko. Maafisa masoko wana maoni kuwa lugha ya Kiingereza mara zote huandikwa kwa maandishi makubwa kwa sababu inabeba nembo ya makampuni yao. Licha ya ukweli kiasi unaoweza kubainishwa, madai hayo yanapingana na data ya kongoo ambayo inaonesha kuwa lugha ya Kiswahili inaandikwa kwa maandishi makubwa zaidi kuliko lugha ya Kiiingereza. Sawa na matokeo ya

makala haya, Gorter (2006) alibainisha pia kuwa lugha ya Kiitaliano ilikuwa inatawala mandhari-lugha ya Mji wa Roma na siyo lugha ya Kiingereza. Kwa hiyo, kunakosekana urari wa ukubwa wa maandishi kwa lugha zote mbili katika mandhari-lugha. Hii inatokana na kukosekana kwa mwongozo ambao ungesaidia kuweka urari huo baina ya lugha zinazotumika katika mandhari-lugha na miongoni mwa makampuni yanayoweke matangazo hayo. Afisa mmojawapo wa serikali ya Tanzania alipohojiwa kuhusu suala la ukubwa wa maandishi sanjari na mpangilio wa lugha katika mandhari-lugha alikuwa na haya ya kusema:

Kuhusu mfuatano na sifa zingine zinazoweza kuifanya lugha ionekane kwa urahisi tungependa Kiswahili kianze na lugha zingine zifuate lakini kwa kuwa mabango mengi ni ya kibiashara basi mpangilio huo haufuatwi. Wanaotoa matangazo wanaweza kuanza na lugha yoyote kwa mpangilio au ukubwa wa maandishi kutegemeana na malengo ya tangazo lake. Wakati mwingine huenda hawana hata ufahamu wa kufikiria aanze na lugha gani bali anajikuta tayari ashaweka tangazo.

Katika maelezo hayo ya afisa wa serikali kuna masuala mawili yanayoelezwa na yote yanahitaji kusahiliwa. Kwanza, kuna utashi kiasi wa kuona kuwa Kiswahili kinapaswa kutangulia mbele kimatumizi lakini matamano hayo hayaambatani na mkakati wowote wa maana ambao ungewalazimisha waandaaji wa mabango ya matangazo kuuzingatia. Kutokana na hali hiyo, kunaibuka suala la pili ambalo ni kuwaachia wafanyabiashara kuamua mpangilio na sifa zingine za mwonekano wa lugha katika mandhari-lugha. Imekwishakuelezwa awali kwamba suala la matumizi ya lugha katika mandhari-lugha haliwezi kuachwa mikononi mwa wafanyabiashara. Kufanya hivyo ni kupuuza athari za kiisimujamii ambazo pamoja na zingine, ni kuongeza uwezekano wa kupoteza utambulisho wa wazunguzaji wa lugha zilizopo. Crystal (2003) anasisitiza umuhimu wa kila lugha kuendelea kuwapo kwa maelezo kwamba lugha ni nyenzo kuu ya kuonesha nani ni wa wapi, hivyo kutofautisha kundi moja la kijamii na makundi mengine. Maelezo ya Crystal (2003) yanaonesha msingi wa kupendelea zaidi kutumia Nadharia za Mwachano wa Lugha kuliko Makutano ya Lugha. Makutano yanadhohofisha lugha ndogondogo na inapotokea hivyo, uzoefu muhimu kuhusu ulimwengu hutoweka.

Nadharia ya Ubeberu wa Kiisimu licha ya kuhimiza matumizi ya wingilugha inaweka bayana kwamba lugha yenye wazunguzaji wengi inapaswa kupewa nafasi ya kwanza katika miktadha ya matumizi. Pia, nafasi ya lugha za jamii inapaswa kuheshimiwa na kuongezwa katika matumizi. Suala la waandaji wa mabango ya matangazo kukosa ufahamu wa lugha gani ipewe msisitizo kimpangilio na kwa ukubwa wa maandishi ni matokeo ya kukosekana kwa mwongozo thabiti ya matumizi ya lugha. Kwa upande mwingine, huko ni kufanikiwa kwa ubeberu wa lugha za kigeni zinazojijengea uhalali kuwa bila lugha hizo jamii haziwezi kupata maendeleo, suala ambalo halikubaliki. Uzoefu

wa Phillipson (2003) kuhusu sera za lugha katika nchi za Kanada, Australia na Afrika Kusini ni kwamba kuna mvutano baina ya utawala wa lugha ya Kiingereza na haki za wazungumzaji wa lugha zingine. Matokeo ya mvutano huo ni kutafutwa kwa muafaka wa matumizi ya wingilugha badala ya kuendeleza mivutano.

Nchini Tanzania uhusiano baina ya Kiingereza na Kiswahili unaweza kuchukuliwa kuwa ni muafaka baina ya lugha hizo kwa mtazamo kuwa zimegawana maeneo ya matumizi. Hata hivyo, mtazamo huu hauwezi kuchukuliwa kuwa thabiti kwa sababu hakuna hiari yenye utashi wa kiurazini wa mgawanyo unaoelekea kuelemea upande mmoja. Lugha ya Kiingereza inatumika katika nyanja muhimu ambamo Kiswahili hakitumiki licha ya wanufaika wengi kuwa ni wazungumzaji wa Kiswahili. Maeneo kama elimu ya juu na mahakama za juu Kiswahili hakitumiki. Matumizi ya lugha kwa mgawanyo huo ni matokeo ya athari za ubeberu wa kiisimu unaokivisha Kiswahili hali dhalili kwenye baadhi ya maeneo. Hali hiyo ni kinyume cha matarajio ya kiisimujamii na ni kiashiria thabiti cha kufanikiwa kwa ubeberu wa kiisimu. Kwa ujumla, hapa imebainishwa nafasi ya lugha ya Kiswahili kwa kigezo cha ukubwa wa maandishi na kutolewa ufafanuzi wa kiisimujamii na kwa misingi ya Nadharia ya Ubeberu wa Kiisimu kuhusu maana ya nafasi hiyo. Sehemu inayofuata inahusu nafasi ya Kiswahili kwa kigezo cha idadi ya maneno kwenye mabango ya matangazo katika mandhari-lugha ya Jiji la Mbeya nchini Tanzania.

Nafasi ya Kiswahili kwa Kigezo cha Idadi ya Maneno

Katika sehemu hii nafasi ya Kiswahili inadhahirishwa kwa kutumia kigezo cha idadi ya maneno kwenye mabango ya matangazo ya makampuni ya mawasiliano ya simu. DeLos Reyes (2015) anaeleza kwamba kigezo thabiti zaidi cha kubaini lugha inayopewa umuhimu wa kwanza katika mandhari-lugha ni idadi ya maneno kwa lugha zilizoanishwa. Uchambuzi wa data kwa kuhesabau maneno katika mabango ya matangazo 156 ya makampuni ya mawasiliano ya simu unaonesha kwamba jumla ya maneno 2273 yalitumika. Lugha ya Kiswahili inachukua nafasi ya kwanza kwa umuhimu kwa kuwa na maneno 1642 (72.23%) ikifuatiwa na lugha ya Kiingereza yenye maneno 441 (19.42%). Majina ya pekee yameoneshwa katika nafasi maalumu yakiwa 190 (8.35) ya maneno yote yaliyotumika katika mabango ya matangazo ya makampuni ya mawasiliano ya simu kama ilivyoelezwa.

Nia ya kuacha majina pembeni ni kuzingatia mjadala uliopo (Edelman, 2007) kuhusu nafasi ya majina ya pekee katika kuamua hali ya matumizi ya lugha katika mandhari-lugha. Utafiti huu unazingatia uwezekano wa majina ya pekee kuhusishwa na lugha yoyote kulingana na muktadha wa matumizi yake. Kuhusu nafasi ya Kiswahili kwa kigezo cha idadi ya maneno, Kiswahili kinajitokeza katika nafasi ya kwanza na Kiingereza katika nafasi ya pili. Tofauti ya Kiswahili

na Kiingereza kwa idadi ya maneno ni kubwa kwa asilimia 52.81%. Ikiwa majina yote yatachukuliwa kuwa ni Kiingereza yataongeza idadi ya maneno ya Kiingereza hadi kufikia 631 (27.76%) na kufanya tofauti kupungua kutoka 52.81 hadi 44.99%. Hivyo, kufikiria kuwa majina ni Kiingereza hakubadili nafasi ya Kiswahili kuwa ya kwanza kwa kigezo cha wingi wa maneno.

Katika tafiti nyingi (Bwenge, 2009; Peterson, 2014; Yang, 2014; Gallina, 2016; na Lusekelo & Alphonse, 2018) zilizofanyika nchini Tanzania kigezo cha idadi ya maneno hakijawahi kutumika katika kubainisha nafasi ya lugha zinazotumika katika mandhari-lugha. Huu ni utafiti wa kwanza kutumia kigezo cha idadi ya maneno kuonesha nafasi ya Kiswahili na Kiingereza katika mandhari-lugha.

Tofauti na utafiti huu, maeneo mengi ya mandhari-lugha yamekuwa yakionesha kuwapo kwa lugha zaidi ya mbili kutokana na kubainika kwa majina ya pekee ya bidhaa au maduka na kuyahusisha na lugha mojawapo suala ambalo si mara zote huweza kufanyika kwa usahihi. Matokeo ya utafiti huu yanatofautiana na tafiti hizo kwa kuzingatia kigezo cha idadi ya maneno na kudhibiti majina ya pekee kama kigeu telezi kinachoweza kuathiri uhalisia wa wingilugha na nafasi ya lugha. Ujazo mkubwa wa lugha ya Kiswahili katika mandhari-lugha ya Jiji la Mbeya, kiisimujamii unaakisi hali halisi iliyopo nchini Tanzania. Kwa kutumia maneno ya DeLos Reyes (2015) hali hiyo inaondoa kejeli ya lugha ya Kiingereza kuongoza katika muktadha ambamo wazungumzaji wa lugha ya Kiswahili ni wengi kuliko wazungumzaji wa lugha ya Kiingereza. Maelezo ya Edelman (2007) ni kwamba lugha inayotumiwa na wengi ni muhimu katika matangazo kwa ajili ya kuwasilisha taarifa iliyokusudiwa wakati lugha ya kigeni ni kwa ajili ya umamilizi wa ubora au ughali wa bidhaa. Matumizi ya Kiswahili zaidi kuliko Kiingereza katika mandhari-lugha ya Jiji la Mbeya inatokana na dhima hizo tofauti katika mabango ya matangazo ya makampuni ya mawasiliano ya simu.

Hitimisho

Makala haya yamechunguza nafasi ya lugha ya Kiswahili kimatumizi katika mandhari-lugha ya Jiji la Mbeya nchini Tanzania. Uchambuzi wa mabango ya makampuni ya mawasiliano ya simu umefanyika kwa kutumia zanatepe ya Programu Tarakilishi ya Takwimu (PTT). Vipengele vitatu vilichunguzwa mtawanyiko wake miongoni mwa mabango ya matangazo 156 ya makampuni sita ya mawasiliano ya simu. Vipengele vilivyochunguzwa ni mpangilio wa lugha, ukubwa wa maandishi na idadi ya maneno. Matokeo yanaonesha kwamba Kiswahili kinajitokeza katika nafasi ya kwanza kwa vigezo vyote vitatu. Matokeo haya yanatofautiana na tafiti nyingi tangulizi (Peterson, 2014; Yang, 2014; Mdukula, 2018; Lusekelo na Alphonse, 2018) kuhusu nafasi ya Kiswahili katika mandhari-lugha nchini Tanzania. Kwa upande mwingine matokeo haya

yanaafikiana na yale ya Bwenge (2009) aliyebainisha nafasi ya kwanza ya lugha ya Kiswahili kimatumizi katika mandhari-lugha. Kwa mujibu wa nadharia ya Ueberu wa Kiisimu, hali hii inadokeza ukinzani wa lugha za pembezoni dhidi ya lugha za kitovuni. Jamii za pembezoni kama ilivyo Tanzania zinajaribu kurudisha hadhi na matumizi ya lugha zake baada ya miaka mingi ya kuhusudu lugha za kigeni bila kupata mafanikio yaliyotarajiwa. Wito wa makala haya ni kwamba mamlaka zitunge sera zinazozingatia ikolojia msawazo ya lugha ili kuimarisha wingilugha na kuongeza uanwailugha, masuala ambayo ni muhimu katika maendeleo ya jamii ya binadamu.

Marejeleo

- Al-Naimat, G. K., & Alomoush, O. I. (2018). The Englishization of materiality in the linguistic landscape of a Southern Jordanian City. *Arab World English Journal, Juz. Na. 9* (4), 88-107.
- Backhaus, P. (2007). *Linguistic landscapes: A comparative study of urban multilingualism in Tokyo*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Barni, M., & Bagna, C. (2016). 'A day without immigrants: The urban linguistic landscape and the immigrants' protest. Katika Blackwood, R., Lanza, E. & Woldemariam, H. (Wah.). *Negotiating and contesting identities in linguistic landscape*, London: Bloomsbury, 55-70.
- Blommaert, J. (2013). *Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes*. Bristol: Multilingual Matters.
- Burdick, C. (2012). Mobility and language in place: A linguistic landscape of language commodification, CHES student research report, imepakuliwa kutoka https://scholarworks.umass.edu/chess_students_research/7 tarehe 09/02/2019.
- Bwenge, C. (2009). Language choice in Dar es Salaam billboards. Katika McLaughlin, F. (Mh.) *The Languages of urban Africa*. British Cataloguing –in-Publications, 752-776.
- Coulmas, F. (2009). Linguistic landscaping and the seed of the public sphere. Katika Shohamy, E. & Gorter, D. (Wah.). *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. London: Routledge, 13-24.
- Crystal, D. (2003). *English as a global language, 2nd Ed*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DalNegro, S. (2009). Local language policy moderling the linguistic landscape. Katika Shohamy, E. & Gorter, D. (Wah.). *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. London: Routledge, 206-217.
- DeLos Rey, R. A. (2015). Language of "Order": English in the linguistic landscape of two major train stations in the Phillipines. *Asian Journal of English studies, Juz. Na. 2*, 24-49.

- Dobrovolsky, M., & O'Grady, W. (1996). Writing and language. Katika O'Grady, W., Dobrovolsky, M. & Katamba, F. (Wah.) *Contemporary linguistics: An introduction*. London: Copp Clark Pitman Ltd, 591-624.
- Edelman, L. (2009). What is in a name? Classification of proper names by language. Katika Shohamy, E. & Gorter, D. (Wah.). *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. London: Routledge, 141-154.
- Gallina, F. (2016). The Italian language in the Tanzanian LL: Between the Italian way of life and mass tourism. Katika Blackwood, R., Lanza, E. & Woldemariam, H. (Wah.). *Negotiating and contesting identities in linguistic landscape*. London: Bloomsbury, 37-51.
- Gorter, D. & Cenoz, J. (2007). Knowledge about language and linguistic landscape. Katika Hornberger, N.H.H. (Mh.). *Encyclopedia of language and education*, Tol. 2, Berlin: Springer Science, 1-13.
- Gorter, D. (2006). The Study of the linguistic landscape as a new approach to Multilingualism. Katika Gorter, D. (Mh.). *Linguistic landscape: A new approach to 273multilingualism*. Multilingual Matters Ltd, 7-6.
- Gorter, D. (2013). Linguistic landscape in multilingual world. *Annual Review Intercultural Communication*, 767-792.
- Haugen, E. (1972). The Ecology of language: Essays by Einar Haugen, Stanford: Stanford University Press, 325-339. Imepakuliwa kutoka https://ftms.edu.my/v2/wp-content/uploads/2019/02/csca0101_ch01.pdf tarehe 27/06/2019.
- Landry, R. & Bourhis, R.Y. (1997). Linguistics landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology Juz. Na. 6* 23-49.
- Lay, R.E. (2015). Linguistic landascape of main streets in Bosnia and Herzegovina, Undergraduate Honors thesis paper 302. East Tennessee State University.
- Lusekelo, A.& Alphonse, C. (2018). The linguistic landscape of urban Tanzania: An account of the language of billboards and shop-signs in districts' 273ilingualism. *Journal of Language, Technology and Entrepreneurship in Africa*, 1-28.
- Massamba, D. P. B. (2016). *Kamusi ya isimu na falsafa ya lugha*. Dar es Salaam: TATAKI.
- Mdukula, P.C. (2018). Linguistic landscape of public health institutions in Tanzania: The case of Muhimbili National Hospital, (Tasinifu ya Uzamivu), University of Dar es Salaam.
- Peterson, R. (2014). Matumizi na dhima za lugha katika Mandhari-lugha ya Jiji la Dar es Salaam. Tasinifu ya Uzamili (hajjachapishwa), Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Phillipson, R. (1992). *Linguistic imperialism*. London: Oxford University Press.
- Phillipson, R. (2003). *English-only Europe? Challenging language policy*. London: Routledge.

- Phillipson, R. (2006). English a Cuckoo in the European higher education nest of languages. *European Journal of English Studies, Juz. Na. 10* (1), 13-32.
- Ricento, T. (2009). Theoretical perspectives in language policy: An overview. Katika Ricento, T. (Mh.). *An introduction to language policy: Theory and methods*. Victoria: Blackwell Publishing, 3-9.
- Rosenbaum, Y., Nadel, E., Cooper, R.L., & Fishman, J.A. (1977). English in Keren Kayemet Street. Katika Fishman, J.A., Cooper, R.L., & Conrad. A.W. (Wah.), *The Sociology of English as an additional language*. Newbury House: Rowley MA, 179-196.
- Scollon, R., & Scollon, S.W. (2003). *Discourse in place: Language in the material world*. London & New York: Routledge.
- Skutnabb-Kangas, T. (2000). *Linguistic genocide in education-or worldwide diversity and human rights*. London: LEA.
- Skutnabb-Kangas, T. (2002). Why should linguistic diversity be maintained and supported in Europe? Some arguments, Strasburg: University of Rokskilde, 1-20.
- Waksman, S., & Shohamy, E. (2016). Linguistic landscape of social protest: Moving from “Open” to “Institutional” Spaces. Katika Blackwood, R., Lanza, E. & Woldemariam, H. (Wah.). *Negotiating and contesting identities in linguistic landscape*. London: Bloomsbury, 85-98.
- Wardhaugh, R. (2006). *An introduction to sociolinguistics, 5th Ed*. Malden: Blackwell Publishing.
- Yang, C. (2014). Shifting agency in shaping linguistic landscape: Evidence from Dar es Salaam, Tanzania. *The Sociolinguistic Journal of Korea, Juz. 22* (2), 45-63.